

גדר מלאכת חובל לדעת רש"י והתוספות

בראש פרק שמונה שרצים (שבת קז ע"א) פירש רש"י טעם חיובו של החובל בשמונה שרצים וזו לשונו: "דיש להם עור כדמפרש בגמרא והויא ליה חבורה שאינה חזרת והויא ליה תולדה דשוחט. ל"א כיון דיש להן עור נצבע העור בדם הנצרר בו דחייב משום צובע" עכ"ל.

והתוספות שם ובדף עה ע"א חלקו על פירושו השני של רש"י וכתבו שהטעם הוא כפירושו הראשון והיינו שחייב משום נטילת נשמה שכן נטילת הדם היא נטילת נשמה כדכתיב: כי הדם הוא הנפש. ועיין גם בדברי התוספות בכתובות דף ה' ע"ב ד"ה: דם מפקד פקיד, הסוברים כדעת תוספות בשבת והראו למה אין לפרש כפירוש השני שפירש רש"י.

ועוד הוסיפו תוספות בשבת דף עה. וביארו שיטתם וכתבו: "אבל אין לפרש דנטילת נשמה היינו שמחליש אותו דבר שחובל בו, דגבי דם בתולים מה צריך לחלישות האשה, וגבי מילה מה צריך לחלישות התינוק, אלא לנטילת הדם קרי נטילת נשמה כדפי" עכ"ל. וביתר פירוט ביארו כן תוספות בכתובות שם וזו לשונם: "ונטילת נשמה אין לפרש דטעמא משום הכחשה שמחלישו ונטל קצת נשמתו, דהכא אין צריך לחלישות האשה. ומיהו איסורא דקאמר הכא איכא למימר דהויא דרבנן, אבל גבי מילה משמע דאיכא איסורא דאורייתא בהוצאת דם, דאמרינן בפרק ר' אליעזר (שם קלג:): האי אומנא דלא מייץ סכנתא הוא ומעברינן ליה. פשיטא מדקא מחללין שבת עליה. מהו דתימא דם מיפקד פקיד קמ"ל דחבורי מיחבר. ואי הוה משום החלשה ליכא חילול שבת דהויא מלאכה שאין צריכה לגופה, דאין צורך להחליש התינוק. ונראה לר"ת לפרש דהוצאת דם חשיבה נטילת נשמה כי הדם הוא הנפש, וכשנטל מקצתו נטל מקצת נשמה" עכ"ל. ועיין עוד בדבריהם מה שפירשו עוד על פי שיטתם.

והנה בגמרא בכתובות שם נאמר: "איבעיא להו מהו לבעול בתחלה בשבת זים מיפקד פקיד או חבורי מיחבר. ואם תימצי לומר דם מיפקד פקיד, לדם הוא צריך ושרי או דלמא לפתח הוא צריך ואסיר. ואם תמצי לומר לדם הוא צריך ופתח ממילא קאתי הלכה כר"ש דאמר דבר שאין מתכוין מותר או הלכה כרבי יהודה דאמר דבר שאין מתכוין אסור. ואם תמצי לומר הלכה כרבי יהודה מקלקל הוא אצל הפתח או מתקן הוא אצל הפתח. איכא דאמרי ואם תמצי לומר דם חבורי מיחבר, לדם הוא צריך ואסור או דלמא להנאת עצמו הוא צריך ושרי. ואם תמצי לומר להנאת עצמו הוא צריך ודם ממילא קאתי, הלכה כרבי יהודה או הלכה כר"ש וכו" ע"כ.

ונחלקו בתוספות ר"ת והר"י בפירוש "לדם הוא צריך". שר"ת פירש שצריך להוציא הדם שלא יתלכלך פעם אחרת כשיבעול, ולפירושו - אמרו התוספות - מה שנאמר בגמרא שם דם חבורי מיחבר ולדם הוא צריך אסור אע"ג דהויא מלאכה שאינה צריכה לגופה שהתירו במקום צער כמו במפיס מורסא, מכל מקום כאן משום מצוה לא התירו. והר"י פירש "לדם הוא צריך" שצריך לראות אם היא בתולה. והיינו שסוברים התוספות שאם צריך להוצאת הדם על מנת שלא יתלכלך הרי זו מלאכה שאין צריכה לגופה, ולכן הוצרכו לפרש לדעת ר"ת למה אסור אי דם חבורי מיחבר כמו שפירשו. ואולם אם צריך לראות אם בתולה היא, סוברים הם שמלאכה הצריכה לגופה היא זו.

והרש"ש כתב על דבריהם וזו לשונו: "ר"ל ומשמע דאי לדם הוא צריך אסור אף לר"ש דפוטר משאצל"ג. ולכן גבי מציצה ל"ק דמאי חילול שבת איכא דהא אין צריך לגוף

הדם, דהתם דייק אליבא דר"י דמחייב במשאצ"ג. והא דהקשו התוס' לעיל על טעם דהחלשת התינוק דא"צ להחלישו, היינו משום דהוה מקלקל דפטור לר"י אף בחובל ועדיין צ"ע.

ודבריו תמוהים שהרי התוספות כתבו במפורש שהטעם שאין לפרש שהחיוב הוא מהמת החלשה משום שאם כן תהא זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, דאין צורך להחליש התינוק, וברור לפי זה שדבריהם הם אליבא דר"ש. ולפיכך קושית הרש"ש במקומה היא עומדת גבי מציצה מאי חילול שבת איכא שהרי אינו צריך לגוף הדם, שהרי מה שתיריך אינו הולם את דברי התוספות.

ובקושי זה יש לכאורה להוסיף ולהטעים שדוקא דרך פירושו של ר"ת דומה לענין מילה, שהרי במציצה אינו צריך לגוף הדם אלא לתיקונו של התינוק במניעת סיכונו שבהוצאת דמו, והוא הדין בדם בתולים שאינו צריך לגוף הדם אלא לתיקון גוף האשה בניקיון מדם שלא יתלכלך פעם אחרת כשיבעול. ואם כן אם לדעת תוספות חשובה מציצה מלאכה הצריכה לגופה, אם כן הוא הדין במוציא דם על מנת שלא יתלכלך, וקשה למה כתבו שלדרך שפירש ר"ת הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה.

וגם בבית יעקב בכתובות שם הקשה וזו לשונו: "לכאורה קשה דאי נימא דזה הוי אצ"ל כיון שא"צ להדם רק בשביל שלא יתלכלך א"כ קשה הא דאמר במציצה הוא מלאכה דאורייתא, הא מלאכה שא"צ לגופה היא דא"צ להדם רק כדי שלא יסתכן הולד" עכ"ל.

והגרנט בחדושו לכתובות הקשה על דברי התוספות על פי שיטת תוספות בשבת בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה. שבשבת דף צד ע"א הגדירו תוספות שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא מלאכה מל"ט מלאכות שהיו במשכן שנעשתה שלא לצורך התכלית שהיתה לה במשכן. ולשיטה זו קשים דברי תוספות הנ"ל, שהרי מלאכת נטילת נשמה שהיתה במשכן נעשתה בהמתת אילים מאדמים ותחשים לצורך עורם ולא לצורך דמם, ואדרבא היו צריכים להוצאת הדם מהם, ולפיכך נראה לכאורה איפכא ממה שכתבו תוספות בכתובות, שבצריך לדם גופו זוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה שהרי אין זו התכלית שהיתה במשכן, ובצריך להוצאת הדם שלא יתלכלך הרי זו מלאכה הצריכה לגופה שדומה תכלית זו לתכלית שהיתה במשכן.

ועוד יש להעיר, שבשבת דף קו ע"א ובבאקמא דף לד ע"ב נאמר: "תני רבי אבהו קמיה דר' יוחנן, כל המקלקלים פטורים חוץ מחובל ומבעיר, א"ל פוק תני לברא חובל ומבעיר אינה משנה, ואת"ל משנה, חובל בצריך לכלבו מבעיר בצריך לאפרו". ובתוספות בשבת שם הקשו: "צריך לכלבו ולאפרו היכי חשיב צריכה לגופה, מ"ש מחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה". ותירצו: "וי"ל דלא דמי, דהכא הוא צריך לנטילת נשמה כדי לתת לכלבו דהיינו הדם כי הדם הוא הנפש ומבעיר נמי צריך להבערה כדי לעשות אפר כמו מבעיר כדי לבשל קדרה, אבל חופר הגומא נעשית מאליה ואינו נהנה ממנה כלום" (וכן כתבו גם תוספות בבבאקמא שם). ובפשטות נראה מדבריהם שסוברים שבחובל עיקר המלאכה הוא בהוצאת הדם מן הגוף ואף שאינו צריך לדם גופו, ולכן הקשו שבצריך לדם גופו תהא זו מלאכה שאינה צריכה לגופה וכמו בחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה. ותירצו שבצריך לדם, צריך הוא להוצאתו דהיינו נטילת נשמה ולכן חשובה צריכה לגופה מה שאין כן בחופר גומא שלוקח את העפר וגומא ממילא נעשית. (וכמו שביאר הרא"ש בתוספותיו לשבת ביתר פירוט). ולפי זה משמע שבהוצאת הדם מן הגוף על מנת שלא ישאר בו, פשוט יותר שחשובה מלאכה הצריכה לגופה מאשר בצריך לדם עצמו. ואם כן לכאורה אם לדעת הר"י המפרש בכתובות שצריך לדם על מנת לראות אם בתולה היא והיינו לכאורה לדם עצמו, סוברים התוספות שם שחשובה מלאכה הצריכה לגופה, כל שכן לר"ת המפרש שצריך שלא יתלכלך בפעם אחרת, והיינו שצריך

שלא ישאר הדם בגוף, שתחשב מלאכה הצריכה לגופה. ואם כן צריך עיון למה כתבו תוספות איפכא, שלר"ת חשובה אינה צריכה לגופה ולר"י חשובה צריכה לגופה. והנראה מכל זה שיש לבאר שיטת תוספות בהגדרת מלאכת חובל בדרך זו. ברור ופשוט הוא שעיקר ענינה ותכליתה של נטילת נשמה בהפרדת הנפש מן הגוף, שבמשכן היתה נעשית בהמתת אילים ותחשים לצורך עורותיהם. וסוברים התוספות שמכיון שהדם הוא הנפש אם כן אף הפרדת הדם מן הגוף אף היא חשובה נטילת נשמה, וזוהי נטילת נשמה שבחובל. לפיכך לא הפקת הדם שמתוך הצורך לדם עצמו היא עיקר ענינה של מלאכה חובל, והיא גם אינה התכלית שהיתה במשכן. גדר מלאכת חובל לדעת תוספות הוא בעצם ההפרדה של הדם מן הגוף, משום שבזה דוקא נעשית הפרדת הנפש מן הגוף, ובוזה נעשית התכלית שבמשכן.

לאור זה יש לבאר דברי התוספות במה שכתבו על שיטות ר"ת והר"י הנ"ל. שלר"ת שפירש שצריך להוציא את הדם על מנת שלא יתלכלך, אין כונתו להוצאת הדם בתורת דם דהיינו בתורת נפש, אלא בתורת דבר המלכלך, ואם כן אין כונתו להפרדת הנפש מן הגוף וחשובה לכן מלאכה שאינה צריכה לגופה. ואולם לדעת הר"י שפירש שרוצה בהוצאת הדם על מנת לראות אם בתולה היא, צריך הוא להוצאת הדם בתורת דם מן הגוף שהרי בלעדיה לא יוכל לראות דבר. ועוד יש להטעים שבדרך זו שפירש הר"י פשוט יותר שחשובה מלאכה הצריכה לגופה מאשר במקום שחובל לצורך הדם עצמו. שהרי בראית התפרקות הדם מן הגוף דוקא ידע שבתולה היא, והיינו שלא לדם עצמו הוא צריך אלא לעצם הפרדתו מן הגוף, שזהו עיקר ענינה של נטילת נשמה. מה שאין כן כשלאדם עצמו הוא צריך, שאין תכלית זו עיקר המלאכה ממש ולכן הקשו התוספות שלכאורה החובל וצריך לכלבו הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, וכמו בחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, והוצרכו לתרץ כמו שתייצרו.

ומחזור לפי זה שבמציצה במילה פשוט שחשובה מלאכה הצריכה לגופה, משום ששם לעצם הוצאתו מן הגוף הוא צריך, ואדרבא דוקא משום שאינו צריך לדם עצמו פשוט יותר שזוהי מלאכה הצריכה לגופה, שבצריך לגופו של דם וקוקים אנו לתירוץ תוספות שבדף קו ע"א כדי לבאר למה חשובה אף היא צריכה לגופה.

והנה רש"י בשבת דף עג ע"ב פירש שמפרק חייב משום דש, וכן פירש בדף צה ע"א שהחולב, החייב משום מפרק, חיובו משום דש, והוסיף שיש שפירשו שחייב משום קוצר "ולא היא, דלא מחובר הוא אלא פקיד ועקיר וקאי בעטיני הדר כתבואה בקשיה, ולשון מפרק נמי לא שייך למימר אלא לשון תולש" עכ"ד. והתוספות הקשו בדף עג ע"ב על פירוש רש"י שלדעת רבנן אין דישה אלא בגידולי קרקע, וכתבו שלפירוש רש"י הלכה כרבי יהודה הסובר שיש דישה אף במה שאינו גידולי קרקע. והתוספות בדף צה ע"א פירשו כדעת רש"י בדברי הברייתא שהחולב חייב מטעם מפרק, שפירשו אף הם דהיינו דש ובארו שהברייתא היא כרבי יהודה הסובר שיש דישה שלא בגידולי קרקע. ואמנם דברי תוספות בבאור דעת רש"י בזה צריכים עיון שכן מדברי רש"י בדף עג ע"ב בד"ה: והמנפט, משמע בפשטות סובר כדעת רבנן שאין דישה אלא בגידולי קרקע, ועיין באור-זרוע (הלכות שבת מלאכת דש) שכבר הוכיח כן מדברי רש"י. ואפשר שיש לדחוק ולומר שמה שכתב רש"י גבי מנפט לא כתב אלא כדי לפרש אף אליבא דרבנן ואף שאינו סובר כן להלכה וצ"ע. ותוספות פירשו כן לדעת רש"י אליבא דשיטתם שבהמה אינה חשובה גדולי קרקע, וכמו שכתבו בדף עג ע"ב. ואולם אפשר גם שלעולם סובר אף רש"י שאין דישה אלא בגידולי קרקע כרבנן וכמו שמשמע כאמור מפשטות דבריו בדף עג ע"ב ומכל מקום סובר שאף חולב חיובו משום דש משום שסובר שאף בהמה בכלל גדולי קרקע (וכמו שכבר בארו בדעת הרמב"ם).

והמנחת-חיונוך הקשה על רש"י (במצוה לב מלאכת דש), למה לא פירש בראש פרק

שמונה שרצים שחובל חייב משום דש שהרי לדעתו חולב חייב משום דש ואם כן הוא הדין בחובל. ותירץ על פי שיטת תוספות שסובר רש"י שהחולב חייב מטעם דש משום שפוסק כרבי יהודה, ואולם את משנת פרק שמונה שרצים רצה לפרש אף אליבא דרבנן הסוברים שאין דישה אלא בגידולי קרקע ולכן לא פירש שם שחיובו מטעם דש. ועוד הוסיף והקשה מסוגיות פרק ר' אליעזר דמילה, ופרק ראשון בכתובות הנ"ל, שמהן למדנו שאם דם מפקד פקיד אין בהוצאתו איסור מלאכה בשבת, שאם כדעת רש"י שחייב חולב מטעם דש אם כן אף אי דם מפקד פקיד יש לו להתחייב מטעם דש, וכמו בחולב שחייב מטעם דש ואף שהחלב פקיד ועקר בעטיני הדר. ודחק לפרש שסוגית ר' אליעזר דמילה הנ"ל וסוגית כתובות הנ"ל הן רק אליבא דרבנן הסוברים שאין דישה אלא בגידולי קרקע, ולדעת ר' יהודה – כתב הוא – חייב מטעם דש אף במפקד פקיד. ועוד הקשה במנחת-חיינוך מדין מפיס מורסא (עדיות פ"ב מ"ה) שאם לעשות לה פה חייב ואם להוציא ממנה ליחה פטור, שהרי לדעת רש"י היה לו להתחייב אף במפיס על מנת להוציא ממנה ליחה מטעם דש, ואף שהגמרא בכתובות (דף ז ע"א) פירשה שליחה פקיד ועקר, מכל מקום יש לו להתחייב לדעת רש"י כמו בחולב שחייב מטעם דש ואף שהוא פקיד ועקר. ותירץ שמכיון שבסוגית שבת (דף קז ע"ב), העמידו הלכה זו של מפיס מורסא כדעת רבי שמעון דוקא הסובר שמלאכה שאצל"ג פטור, שוב אין זה קשה שכן בליחה אין צריך לליחה ולכן זוהי מלאכה שאצל"ג, ואף חולב אינו חייב אלא בצריך לחלב. ובוזה רצה לתרץ גם את שהקשה על דברי רש"י בפרק שמונה שרצים ומסוגית ר' אליעזר דמילה, וכתב שטעם דש אינו מספיק לחייב בחובל, שהרי כשאינו צריך לדם לא יתחייב מטעם זה אליבא דרבי שמעון, שהרי זו מלאכה שאצל"ג, ומטעם נטילת נשמה יתחייב אף בשאינו צריך לדם לכו"ע. ואף האמור בפרק ר"א דמילה תירץ שהוא אליבא דר"ש ולכן אי אפשר לפרש שהחייב הוא מטעם דש שהרי אינו צריך לדם ואם כן זוהי מלאכה שאצל"ג. ואולם גבי הקושי הנ"ל שסוגית כתובות – כתב הוא – שאי אפשר לתרצה בדרך זו שהרי בה נאמר מפורש שאף את"ל לדם הוא צריך במפקד פקיד מותר, ולכן פירש שעל כורחין יש לומר כנ"ל שסוגית כתובות היא לדעת רבנן דוקא ולא כדעת רבי יהודה.

ואמנם על פי דברינו הנ"ל הרי אף האמור בסוגית כתובות שלדם הוא צריך אין פירושו שלדם עצמו הוא צריך, דלא מבעיא לפירוש ר"ת דהיינו שבהוצאתו מן הגוף שלא יתלכלך הוא רוצה, אלא אף לפירוש הר"י אין הוא חפץ בדם אלא לעצם פירוקו מן הגוף ותו לא. ולכן מה שכתב המנחת חינוך שאין לתרץ סוגית כתובות כמו שתירץ בדרכו האחרונה את הקשה בפרק שמונה שרצים ופרק ר"א דמילה משום שבכתובות לדם הוא צריך ומכל מקום אי מפקד פקיד מותר, כל זה לא שייך לפחות לשיטות ר"ת ודבר"י.

ואולם כל דבריו הנ"ל של המנחת-חינוך צריכים עיון. ראשית שדבריו הם רק אליבא דשיטת תוספות שדברי רש"י על חיובו של חולב הם לשיטת רבי יהודה דוקא, שסובר רש"י שהלכה כמותו, ובעיקר שכאמור פשטות דברי רש"י בשבת עג ע"ב מורים שפוסק כרבנן וכמו שהראה האור-זרוע. ועוד שדוחק הוא מה שפירש שסוגית כתובות היא אליבא דרבנן דוקא, ובמיוחד שכל זאת כתב אליבא דשיטת תוספות שלדעת רש"י הלכה כרבי יהודה, שלפי זה כל האמור בסוגית כתובות אינו אליבא דהלכתא. ועוד שמה שפירש בדין מפיס מורסא לדעת רש"י נראה שאינו הולם את דעת רש"י. שהרי רש"י בשבת דף קז ע"ב פירש שבלהוציא ממנה ליחה פטור שהרי "מלאכה שאצל"ג היא שהפתח היא המלאכה וזה אין צריך להיות כאן פתח מעכשיו", עכ"ל. משמע שהפתח דוקא הוא המלאכה שאצל"ג, שאם כדברי המנחת-חינוך היה לו לרש"י להזכיר אף מלאכת דש ולומר שאינה צריכה לגופה כמו שפירש גבי מלאכת הפתח, אלא ודאי מוכח

שלדעת רש"י אין בזה מלאכת דש כלל ושלא כדברי המנחת-חינוך.
ונראה שרש"י לשיטתיה אזיל וכל קושיותיו ודבריו של המנחת-חינוך אינן שייכים.
שהרי גבי דין כבשים שסחטן לגופן (שבת קמה ע"א) פירש רש"י וז"ל: "אם לאכול
הכבשים סוחטן ממשקה הצף עליהן והנבלע בהן מותר לכתחילה **דלאו מפרק הוא**
הואיל ולאו למשקה הוא צריך", הרי שטובר שבאינו צריך לדבר הנסחט אין בזה
מלאכת מפרק כלל. ומכאן שטובר בפשטות שכל שאינו צריך לדבר המתפרק אין בזה
מלאכת דש כלל שהרי לרש"י מפרק חיובו מטעם דש. ולאור זה ברור למה לא פירש
רש"י בראש פרק שמונה שרצים שחיובו של חובל מטעם דש, שהרי החובל חייב אף
בשאינו צריך לדם עצמו, ואילו מלאכת דש אינה שייכת אלא בשצריך לדבר הנסחט או
המתפרק, ולכן פירש כמו שכתב. ולפיכך אף במציצה שבמילה אין לחיובו מטעם דש,
שהרי אינו צריך לדם ולכן אין בזה דש כלל. ומחזור אף דין מפיס מורסא לדעת רש"י,
שהרי אף בלהוציא ממנה ליחה אינו צריך לליחה ואם כן אין בהוצאתה משום דש כלל.
ולכן הזכיר רש"י בפירושו הנ"ל לדין זה רק מלאכת הפתח ורק עליה כתב שאם להוציא
ממנה ליחה חשובה מלאכה שאצל"ג. ואף סוגית כתובות לעולם לדברי הכל היא הן
לרבנן והן לרבי יהודה, ואין בזה כל קושי. שהרי אף מה שאמרה הגמרא "לדם הוא
צריך" אין פירושו שלדם גופו הוא צריך אלא כמו שפירשוהו ר"ת והר"י. והיינו דלא
מבעיא לדעת ר"ת שפירש שרוצה להוציא דם על מנת שלא יתלכלך ואם כן פשיטא
שאינו צריך לדם עצמו, אלא אפילו לפירוש הר"י שפירש שרוצה לראות אם בתולה היא,
כבר בארנו לעיל שאינו צריך לדם עצמו אלא לעצם פירוקו מן הגוף, ולכך לא שייכת
בזה מלאכת דש כלל.

ועיין תוספות בכתובות דף ו' ע"א שנראה בפשטות שחולקים על רש"י וסוברים שאף
בשאינו צריך לדבר הנסחט חשובה מלאכת מפרק, ולשיטתם לכאורה יש לומר שחולקים
על רש"י וסוברים שאין לפרש שמפרק חיובו מטעם דש וכמו שמפורש משם ר"ת
בתוספות בשבת דף עג ע"ב, וצ"ע.